

ВАРІЮВАННЯ ВЕРБАЛЬНИХ РЕАКЦІЙ МОВНОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Вивчення закономірностей функціонування агресивних реплік в художньому тексті на англійській і українській мовах дозволило виявити чинники, що визначають варіативність вербальних реакцій, а саме: характер теми і мета інтеракції, вікові і особові особливості комунікантів, їх соціальні відносини, а також тип стимулу і спосіб його актуалізації. Дане дослідження також дає можливість стверджувати, що виявлені екстралінгвістичні чинники взаємодіють в процесі комунікації і мають універсальний характер.

Ключові слова: *варіативність, агресивні репліки, вербальна реакція, художні тексти.*

Изучение закономерностей функционирования агрессивных реплик в художественном тексте на английском и украинском языках позволило выявить факторы, определяющие вариативность вербальных реакций: характер тема и цель интеракции, возрастные и личностные особенности коммунікантов, их социальные отношения, а также тип стимула и способ его выражения. Настоящее исследование также подтвердило, что выявленные экстралингвистические факторы взаимодействуют друг с другом и имеют универсальный характер.

Ключевые слова: *вариативность, агрессивные реплики, вербальная реакция, художественные тексты.*

The study of regularities of aggressive remarks functioning in a fiction text in the English and Ukrainian languages allowed to expose the factors, determining verbal reactions variety. They are: the character of the theme and the purpose of communication, age and personality features of the communicants, their social relations, and the type of stimulus and the way of realization. The research confirmed that the exposed extra linguistic factors interact in communication and can be regarded as universal ones.

Key words: *variation, aggressive utterances, verbal reaction, fiction.*

Аналіз сучасних досліджень по проблемах вербальної агресії показує, що дане явище привертає особливу увагу дослідників останнім часом. Очевидно, дане положення пов'язане з тими змінами, які відбуваються в суспільних, політичних і економічних відносинах суспільства в період світової глобалізації [1; 2; 3; 4].

Необхідно сказати, що феномен мовної агресії існував ще в античності, і мова диктаторів часто була тією або іншою формою проявлення мовної агресії. Відомі публічні виступи лідерів тоталітарних систем XX–XXI століття також в значній мірі характеризуються використанням різних видів мовної агресії, тобто експліцитної або імпліцитної вербальної дії на адресата, яка має за мету змінити особові установки (ментальні, ідеологічні, оцінні і так далі) того, що слухає. До цієї групи відносяться і так звані ідеологічні і пропагандистські форми комунікативної дії, тобто реалізація висловів, що негативно впливають на адресата, маніпулюють його свідомістю.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день в науковій літературі відсутні пояснення критеріїв оцінки мовної агресії, систематизація причин виникнення агресивної вербальної поведінки особи і аналіз особливостей мовної агресії в процесі комунікації.

Враховуючи вищевикладене, вивчення факторів, що впливають на варіативність вербальної агресії комунікантів, є **своєчасним і необхідним**.

Робота проводилась на матеріалі двох мов — англійської і української. Методом суцільної вибірки було зафіксовано 4328 реалізацій досліджуваного матеріалу в художніх творах сучасних авторів. Таким чином, круг аспектів дослідження — це явища мовної агресії, припускаючи розгляд тільки письмових форм мови, цілеспрямованих і усвідомлених агресивних висловів.

При розгляді питання про мовну агресію необхідно розмежувати агресивні вислови (наприклад образа, загроза, ворожі зауваження, лайки та ін.) і схожі з ними спонтанні мовні реакції на стресові ситуації (фізичний біль, переляк — найчастіше виражені вигуками негативного характеру, близькими до окличних речень). Подібного роду мовні реакції слід віднести до рефлекторної (на відміну від інтелектуальної) поведінки, де існує жорсткий зв'язок між подразником, або стимулом і рефлекторною реакцією, яке не прогнозується задалегідь. Тобто тут відсутнє планування вербальних дій, на відміну від інтелектуальної поведінки, і мовну поведінку слід трактувати на рівні реакції, що прямо пов'язана з несвідомою і неконтрольованою

емоцією. Такі реакції, ймовірно, не можна вважати однозначно агресивними, оскільки вони, по-перше, не переслідують мети заподіяти шкоду об'єкту (як впливає з прийнятого визначення агресії); по-друге, є мимовольними, тобто неусвідомленими, і тому не є агресією.

Одним з питань, що вимагають спеціального розгляду, є так звана самоагресія, тобто агресія того, що говорить, яка направлена на самого себе. Як показав матеріал дослідження, найчастіше самоагресія утілюється в критичних висловах людини про свої вчинки, самозвинувачення, негативні зауваження у власну адресу. На перший погляд, подібні вислови не наносять комунікативної шкоди тим, що оточують, а навпроти, дають можливість безболісного виходу емоцій, саморегуляції мовної поведінки того, що говорить. Тим часом невиправдане зниження самооцінки тим, що говорить (коли людина приписує собі неіснуючі недоліки або сильно перебільшує те, що є), часто провокує або збільшує його невпевненість в собі і недовіру до тих, що оточують, порушує гармонію спілкування в результаті створення напруженої комунікативної обстановки, оскільки часто самозвинувачення того, що говорить, містять приховане звинувачення адресата в його власних помилках або невдачах.

Вивчення матеріалу дослідження показало, що поширеними способами мовної агресії є вживання в мові штампів, стійких виразів, номінативних розмовних і просторічних фразеологізмів, інвективів. Дані засоби сприяють посиленню прагматичного ефекту мовної реалізації в текстах обох мов.

Ще однією особливістю агресивних мовних висловлювань є використання мовцями змішаних стилів: при отриманні інформації з мовного повідомлення той, що говорить, перетворює її особливим чином і вибирає конкретні форми реагування на певну комунікативну ситуацію. При цьому він користується власним преференційним набором знакових систем комунікації і, знаходячись в рамках конкретного стилю мислення, вибирає специфічний тип вербальних реакцій, які відображають індивідуальні психологічні особливості сприйняття інформації індивідом. Певний тип персоніфікації безпосереднім чином впливає на породжуваний реципієнтом текст, на його тональність, загальну форму і стилістичний характер. Проведене дослідження дозволило прийти до висновку, що в основі вибору стилів вербалізації реакції лежить те, на що саме суб'єкт при прийнятті тексту звертає першочергову увагу: дія (з чого починалася, чим закінчувалася або могла закінчитися дана ситуація); суперечність ситуації або недостатність інформації.

Таким чином, прагматика агресивної вербальної реакції характеризується еклектичністю: той, що говорить, шукає найкоротший шлях дії на того, що слухає, використовує в основному лише підручні матеріали, з метою відчутти практичні наслідки вербальної дії. Поведінка комунікантів при агресивному реагуванні (прагнення до конфлікту, незгода з висловлюваними точками зору, інтерес до змін) не передбачена і залежить від їх типу мислення і психо-емоціонального стану. Агресивні мовні реакції це свого роду фільтр, через який людина сприймає інформацію. У художньому дискурсі, як і в інших сферах практичного додатку преференційних систем, мовні форми нерозривно пов'язані з психологічними особливостями особи, яка має власні уявлення про адекватність тих або інших реакцій, у тому числі і мовних. Особа потребує самореалізації — зокрема, за допомогою взаємообміну наборами комунікативно організованих систем між індивідами [5]. Такі основні особливості комунікативної поведінки, що створюють основу мотивів, спонукаючих реципієнта вступити в дискурс, і що обумовлюють виборчу поведінку того, що говорить, у ситуаціях, коли він не може ігнорувати повідомлення проценка.

Причина виникнення агресивної репліки, тобто мотив — це система внутрішньорелевантних установ, що реагують на ту інформацію в тексті, яка “провокує” рефлексію реципієнта. Іншими словами, це спонукальна причина вступу до дискусії, обговорення або просто внутрішнього осмислення почутого або прочитаного.

При вивченні художнього тексту, як і будь-якого феномена, встає питання про особливості його класифікації [6]. Одна з важливих особливостей даного типу тексту — зіставлення усного і письмового типів дискурсу. У цьому дослідженні описуються характерні риси усної мови, що надана у письмовій формі.

Інше традиційне розмежування видів мови стосується характеристики монологу і діалогу. Монолог в даному дослідженні вважається окремим випадком діалогу, оскільки припускає хоч би в загальному вигляді наявність адресата. У роботі розглядалася особлива форма діалогу — самоагресивні мовні реакції. Хоча в даному випадку адресантом і адресатом є одна і та ж особа, їх ролі не співпадають і не зливаються. Самоагресія характеризується побудовою жорстко адресованих реплік, розрахованих не тільки на само-сприйняття, але і на само-реакцію. Залежно від того, до якого стилю мислення належить респондент, його вербальна реакція і можливі висновки будуть

мати ознаки, характерні для його стилю мислення, і відрізнятимуться від інших стилів.

Функціональні призначення різних типів дискурсів [7], в яких використовуються агресивні вербальні засоби, різні. Кожен з них має специфічні ознаки, куди входять не тільки функціональні відмінності, але і відмінності між комунікативними наборами, необхідними для досягнення поставленої мети, тобто кожен вид дискурсу містить власний словниково-граматичний склад і прагматичних зв'язків усередині свого середовища, а також має уживання певних типів мовних жанрів. Вербальна агресія розглядається в даній роботі як специфічний мовний жанр, що характеризується фіксованими структурно-функціональними рисами і що є певною моделлю комунікативної поведінки.

В ході аналізу агресивних реплік у художньому дискурсі виявлені різні типи їх реалізації з погляду теорії мовних актів: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви. З погляду засобів виразу наведеним комунікативним типам відповідають різні засоби їх реалізації в двох мовах, що вивчаються. Тематична спрямованість інтеракції також накладає відбиток як на вибір типу вислову, так і реакції на нього. Так, переважаючою реакцією адресата на питання в рамках такого типу інтеракцій, як обмін інформацією, є сугестив. Переважною тактикою є прагнення до вживання специфічної неформальної лексики. Необхідно сказати декілька слів і про вплив екстралінгвістичних характеристик мовної особи на тип використовуваної їм агресивної вербальної реакції. Так, в діалогах між людьми різного віку була зафіксована залежність між віком адресата і об'ємом реактивної репліки: чим старше комунікант, тим більше об'ємною виявилася вербальна реакція. Для людей молодшого віку характерна еліпсна форма висловлювання. З іншого боку, чим вище рівень освіти, тим лаконічніша агресивна репліка. І навпаки, індивідуми з нижчим освітнім рівнем схильні до вживання нелітературних форм образних порівнянь і метафор. Ще одним істотним чинником, що визначає характер агресивної репліки, є ієрархічні відносини між комунікантами. Так, асиметричні позиційні відносини неминуче впливають на співвідношення об'єму висловів комунікантів і на характер реакції. Репліки домінуючої особи можуть бути об'ємні, репліки підлеглого найчастіше лаконічні і одноманітні.

Мовна поведінка агресії в художньому дискурсі загалом не підпорядкована конвенціональності мовного спілкування. Єдиним

значним регулятором даної комунікативної ситуації є соціальне положення мовців. При цьому найбільш значущими є директивні стимули, які викликають зниження негативної реакції адресата. Так, вибір визначених комунікативних типів і способів їх виразу диктує характерний для конвенціонального спілкування набір визначених тактик і стратегій мовної поведінки, що базуються на імпліцитності.

На закінчення слід зазначити, що вивчення закономірностей функціонування агресивних реплік в художньому тексті на англійській і українській мовах дозволило виявити чинники, що визначають варіативність вербальних реакцій: характер теми і мета інтеракції, вікові і особові особливості комунікантів, їх соціальні відносини, а також тип стимулу і спосіб його актуалізації.

Дане дослідження також дає можливість стверджувати, що виявлені екстралінгвістичні чинники взаємодіють один з одним і в рівному ступеню суттєві в процесі комунікації. Вони відображають суть будь-якої мовної взаємодії, унаслідок чого правомірно говорити про універсальний характер цих чинників і можливість їх застосування в дослідженні інших типів мовних актів в різних сферах комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дейк, Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. — М. : Прогресс, 1989. — 312 с.
2. Бычихина, О. В. Высказывания со значением отказа: Семантико-прагматический и когнитивный аспекты : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01/ О. В. Бычихина. — Новосибирск, 2004. — 216 с.
3. Leech, G. N. Principles of Pragmatics / G. N. Leech. London: Longman, 1983. — 250 p.
4. Levinson S. C. Pragmatics / S. C. Levinson. — Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1983. — 420 p.
5. Кураков, В. И. Альтернативные возможности грамматики / В. И. Кураков. — Волгоград : Изд. ВолГУ, 2005. — 86 с.
6. Колегаева, А. В. Специфика интерактивного единства “Комплимент-реакция” в английском языке : На материале художественных произведений и кинофильмов : автореферат дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / А. В. Колегаева. — Иркутск, 2004. — 16 с.
7. Макаров, М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. — М: ИТДГК “Гнозис”, 2003. — 280 с.

Стаття надійшла до редакції 4.02.13